

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

XV-XVI ғасырлардағы Қазақ хандығы

ЖАРИЯЛАНДЫ
08.12.2024СІЛТЕМЕ
https://bilimger.kz/171651/

XV-XVI ғасырлардағы Қазақ хандығы

XV-XVI ғасырлар кезеңі Қазақ хандығының қалыптасуы мен нығаюының маңызды кезеңі болып табылады. Бұл дәуір Қазақ хандығының саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени тұрғыдан дамуының бастауында тұрды.

Қазақ хандығының құрылуы

Қазақ хандығының негізі XV ғасырдың ортасында Керей мен Жәнібек сұлтандардың басшылығымен қаланды. Олар Әбілқайыр хандығының ішкі қайшылықтарынан қашып, Моғолстанға қоныс аударды. Моғолстан ханы Есен-Бұға Керей мен Жәнібекті Жетісу өңіріне, Шу мен Талас өзендерінің бойына орналастырды. Бұл аймақта жаңа хандықтың іргесі қаланып, алғашқыда 200 мыңға жуық адамнан құралған қауым тәуелсіздікке қол жеткізді.

1465-1466 гг. жылдары Қазақ хандығы дербес мемлекет ретінде жарияланды. Керей алғашқы хан болып сайланып, кейін билікті Жәнібек қолына алды.

Қазақ хандығының нығаюы

Қазақ хандығының алғашқы кезеңі елдің аумақтық тұтастығын қамтамасыз ету мен халықты біріктіруге арналды. Хандықтың саяси негізін нығайтуда Қасым ханның рөлі ерекше болды. Оның тұсында (1511-1523 жж.) Қазақ хандығының аумағы едәуір кеңейіп, мемлекеттің ханы саны миллионға жетті.

Қасым хан ел басқаруда «Қасым ханның қасқа жолы» от аталатын заңдар жинағын на английском языке, мемлекеттің саяси және әлеуметтік құрылымын реттеді. Бұл заңдар қазақ қоғамының негізгі құқықтық негізіне айналып, кейінгі кезеңдерде де қолданыста болды.

Экономика және сауда

Қазақ хандығының экономикалық негізі көшпелі мал шаруашылығы болды. Сонымен қатар,

егіншілік және сауда қатынастары дамыды. Орталық Азиядағы керуен жолдары арқылы көрші старейшины сауда байланысы орнады. Хандықтың орналасқан аумағы сауда-саттыққа қолайлы болды, бұл экономиканың өсуіне ықпал етті.

Қазақ хандығының сыртқы саясаты

Қазақ хандығы көрші мемлекеттермен күрделі қарым-қатынас орнатты. Орталық Азиядағы саяси жағдай Қазақ хандығын Мәуереннахр, Моғолстан және Ноғай Ордасы секілді мемлекеттермен дипломатиялық және әскери байланыстар орнатуға мәжбүр етті.

XVI ғасырдың ортасына қарай Қазақ хандығы Мәуереннахр билеушілерімен және шығыстағы ойраттармен күресті жалғастырды. Бұндай қақтығыстар елдің аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін қорғау үшін маңызды болды.

Қазақ хандығының мәдени дамуы

Хандық дәуірінде қазақ халқының рухани және мәдени мұралары қалыптаса бастады. Ауыз әдебиеті, батырлар жыры, шежірелер мен эпостық дастандар кеңінен тарады. Бұл кезең қазақ халқының ұлттық бірегейлігінің негізін қалады.

Қорытынды

XV-XVI ғасырлардағы Қазақ хандығының тарихы елдің мемлекеттілігі мен ұлттық бірегейлігінің қалыптасу кезеңі болды. Керей мен Жәнібек негізін қалаған хандық ұлттық саяси және мәдени дамуындағы негізгі іргетасқа айналды. Бұл кезең қазақ халқының болашағы үшін маңызды рөл атқарып, оның кейінгі дәуірлердегі тарихи жетістіктеріне жол ашты.

Шетелдік ғалымдар, әсіресе шығыстанушылар мен археологтар, Қазақ хандығының құрылуы мен дамуы туралы түрлі зерттеулер жүргізіп, өз пікірлерін білдірген. Олардың еңбектерінде Қазақ хандығының саяси тарихы, этникалық құрамы және мәдениеті ерекше атап өтіледі. Төменде кейбір маңызды шетелдік ғалымдардың көзқарастары мен тұжырымдары келтірілген:

1. Шығыстанушылардың еңбектері

- **Василий Владимирович Бартольд** (Ресей): Бартольд өз зерттеулерінде Қазақ хандығының тарихын Орталық Азия тарихының ажырамас бөлігі ретінде қарастырды. Ол қазақтардың этногенезі мен хандықтың құрылуы Жошы ұлысындағы саяси және этникалық процестермен тығыз байланысты екенін атап өтті.
- **Лев Гумилев** (Ресей)

2. Батыс ғалымдарының көзқарастары

- **Дени Синор** (Франция): Орталық Азия тарихын зерттеуші ретінде, Синор Қазақ хандығын Орталық Азиядағы көшпелі империялардың жалғасы деп санайды. Оның пікірінше, Қазақ хандығы көшпелі қоғамның ішкі саяси құрылымдарының тұрақтылығын

көрсетеді.

- **Томас Барфилд** (АҚШ) Ол Қазақ хандығының көрші мемлекеттермен қарым-қатынасына назар аудара отырып, оның стратегическілік тұрғыдан тиімді орналасқанын айтады.

3. Түрік және моңғол ғалымдары

- **Халил Иналжық** (Түркия): Иналжық Қазақ хандығының құрылуы Алтын Орда мен Моғолстанның құлдырауынан кейінгі кезеңде Орта Азиядағы саяси вакуумды толтырғанын жазады. Оның пікірінше, Қазақ хандығының құрылуы аймақтағы этникалық бірліктің сақталуына ықпал етті.
- **Баяр Дорж** (Моңғолия): Моңғол ғалымы Қазақ хандығын моңғолдық және түркілік мемлекеттік дәстүрлердің үйлесімі ретінде қарастырады. Ол хандықтың саяси жүйесінің Жошы ұлысы мұрагері екенін атап көрсеткен.

4. Қазіргі заманғы зерттеушілер

- **Марта Олкотт** (АҚШ): Олкотт Қазақ хандығын көшпелі қоғамдағы экономикалық және саяси байланыстардың жоғары деңгейге жеткен үлгісі деп қарастырады. Оны пикируют, когда хандығы ишкі басқару жүйесін жетілдіруде ерекше табыша жетти.
- **Юэн Скотт** (Ұлыбритания): Скотт Қазақ хандығын этническилық қазақтардың ұлттық бірегейлігінің негізі деп атайды. Ол хандықтың құрылуының тарихи маңыздылығын жоғары бағалайды.

Шетелдік археологтардың және ғалымдардың Қазақ хандығы туралы көзқарастары

Қазақ хандығының тарихы әлемдік шығыстанушылар, археологтар, этнографтар және тарихшылардың назарын аударып келеді. Бұл зерттеулер Қазақ хандығының этногенезі, мемлекеттілігі, саяси құрылымы және көршілес мемлекеттермен қарым-қатынасы сияқты маңызды аспектілерді қамтиды. Шетелдік ғалымдардың зерттеулері тек қазақ халқының ғана емес, бүкіл Орталық Азияның тарихын түсінуге ықпал етеді.

1. Василий Бартольд және Ресей шығыстанушылары

Василий Владимирович Бартольд – Орталық Азияның тарихы мен мәдениетін зерттеуде еңбегі зор ғалым. Оның еңбектерінде Қазақ хандығының Алтын Ордадан кейінгі кезеңдегі саяси құрылым ретінде қалыптасуы маңызды орын алады. Бартольд был деп-жазды:

- Қазақ хандығы Жошы ұлысының мұрагері ретінде пайда болды және оның құрылуы

Орталық Азиядағы этникалық топтардың бірігуімен тығыз байланысты.

- Ол хандықты Орталық Азия көшпелілерінің ішкі дамуының заңды нәтижесі деп санайды.

Ресейлік зертеушілердің көпшілігі, мысалы, **Лев Гумилев**, Қазақ хандығының құрылуында көшпелі және отырықшы халықтардың өзара әрекеттестігін ерекше атап өтті. Гумилевтің пікірінше, қазақ қоғамының этникалық бірлігі «пассионарлық жарылыс» нәтижесінде пайда болып, тарихи заңдылықпен нығайды.

2. Батыс зертеушілерінің көзқарастары

Батыс ғалымдары Қазақ хандығын Орталық Азия тарихындағы маңызды құбылыс ретінде қарастырады.

Дени Синор (Франция)

Дени Синор Қазақ хандығын көшпелі империялардың қалыптасуының заңды жалғасы деп сипаттайды. Ол хандықтың құрылуы Жошы ұлысы мен Моғолстанның саяси әлсіреуінің салдары деп түсіндіреді. Синордың айтуынша:

- Қазақ хандығы көшпелі қоғамдағы ішкі саяси құрылымдардың тұрақтылығын көрсететін мемлекет болды.
- Онысырые саясаты мен ішкі бірлігінің арқасында хандық аймақтың негізгі саяси күшіне айналды.

Томас Барфилд (АҚШ)

Томас Барфилд өз еңбектерінде Қазақ хандығын стратегический тұрғыдан тиімді орналасқан мемлекет ретінде сипаттайды. Оның пікірінше:

- Хандықтың географиялық жағдайы (Жетісу мен Сырдарья маңы) оның саяси және экономикалық әлеуетін арттырды.
- Сауда керуендерінің тоғысқан жерінде орналасқан Қазақ хандығы көршілес старейшыны тиімді қарым-қатынас орнатып, көшпелі экономикамен қатар отырықшы егіншілік пен сауданы дамытты.

Марта Олкотт (АҚШ)

Марта Олкотт Қазақ хандығын көшпелі қоғамның жоғары ұйымдасқан мемлекеттік құрылымы ретінде бағалайды. Ол «Қасым ханның қасқа жолы» сияқты заң жүйелерін көшпелілердің құқықтық мәдениетінің ерекше үлгісі деп атайды.

3. Түрік және моңғол ғалымдарының зерттеулері

Халил Иналжық (Түркия)

Халил Иналжық – түрік тарихшысы, ол Қазақ хандығының Орталық Азиядағы этникалық бірлік пен мемлекеттілікті сақтаудағы ролін ерекше атап өтеді. Оның пікірінше:

- Қазақ хандығы Жошы ұлысының саяси мұрасын сақтап қана қоймай, оны нығайтты.
- Бұл мемлекет аймақтық тұрақтылық пен мәдени байланыстардың негізін қалады.

Баяр Дорж (Моңғолия)

Моңғол тарихшысы Баяр Дорж Қазақ хандығын моңғол-түркі саяси дәстүрлерінің синтезі ретінде қарастырады. Ол былай дейді:

- Қазақ хандығының саяси жүйесі мен басқару әдістері Шыңғыс хан әулетінің мұрасынан туындады.
- Жошы ұлысының саяси құрылымы Қазақ хандығының қалыптасуына әсер етті.

4. Археологтар мен этнографтардың еңбектері

Шетелдік археологтар Қазақ хандығы кезеңіне жататын ескерткіштерді зерттеу арқылы көптеген жаңалықтар ашты.

ЮНЕСКО-ның рөлі

ЮНЕСКО шеңберінде Қазақ хандығының ескерткіштері мен мәдени мұраларын зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. Шетелдік археологтардың айтуынша:

- Сырдария бойындағы ортағасырлық қалалар (Отырар, Сауран, Сығанақ) Қазақ хандығының экономикалық және саяси орталықтары болған.
- Бұл қалалар аймақтағы отырықшы және көшпелі халықтардың өзара қарым-қатынасының куәсі.

Ұлы Жібек жолы

Көптеген шетелдік зерттеушілер Қазақ хандығын Ұлы Жібек жолының негізгі бекеттерінің бірі деп қарастырады. Бұл сауда жолы тек экономикалық пайда әкеліп қана қоймай, мәдени алмасуды қамтамасыз етті.

XV-XVI ғғ. Қазақ хандығы туралы шетелдік ғалымдардың көзқарастары:

1. Шығыстанушылардың еңбектері

- **В.В. Бартольд (Ресей):**
 - Қазақ хандығы Жошы ұлысынан туындаған.
 - Мемлекеттің құрылуы Орталық Азияның этникалық топтарын біріктірді.
- **Л. Гумилев (Ресей):**
 - Хандықтың пайда болуы – көшпелі және отырықшы халықтардың өзара әрекеттестігінің нәтижесі.
 - Қазақ қоғамы «пассионарлық жарылыс» арқылы қалыптасты.

2. Батыс зертеушілері

- **Дени Синор (Франция):**
 - Қазақ хандығы – көшпелі империялардың заңды жалғасы.
 - Оның саяси тұрақтылығы аймақтағы басты күшке айналдырды.
- **Томас Барфилд (АҚШ):**
 - Географиялық орналасуы хандықтың дамуына ықпал етті.
 - Сауда және экономика саласында крші мемлекеттермен байланыс орнатты.
- **Марта Олкотт (АҚШ):**
 - «Қасым ханның қасқа жолы» – құқықтық мәдениеттің жоғары үлгісі.
 - Мемлекет көшпелі қоғамның ұйымдасқан құрылымы болды.

3. Түрік және моңғол ғалымдары

- **Халил Иналжық (Түркия):**
 - Қазақ хандығы – Жошы ұлысының саяси мұрагері.
 - Ол этнические бірлікті сақтап, сейчас.
- **Баяр Дорж (Моңғолия):**
 - Хандықтың саяси жүйесі Шыңғыс хан әулетінің дәстүріне негізделген.
 - Моңғол-түркі синтезінің айқын көрінісі.

4. Археологтар мен этнографтар зерттеулері

- Қазақ хандығының мәдени мұралары ЮНЕСКО аясында зерттелуде.
- Сырдария бойындағы қалалар (Отырар, Сауран, Сығанақ):
 - Хандықтың экономикалық және саяси орталықтары.
 - Көшпелілер мен отырықшылардың өзара қарым-қатынасын көрсетеді.
- Ұлы Жібек жолы:
 - Сауда және мәдени алмасудың маңызды бөлігі.

Қорытынды

Шетелдік ғалымдар Қазақ хандығын Орталық Азиядағы тарихи процестердің маңызды бөлігі ретінде қарастырады. Хандық этникалық бірлікті сақтап, аймақтағы саяси және мәдени дамуға ықпал етті.

Топ: Деректер туралы ғылым (Data science 24-02)

Орындағандар: Бокенов А. М. Есберген Қ. Ж.

Оқытушы: Аға оқытушы Жұмаділ М.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.